

В. Деревнін,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТОВАРНОЇ БІРЖИ ТА ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Прийняті Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо посилення роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» передбачили пріоритетні сфери такої адаптації і серед цих пріоритетів й чинне цивільне законодавство України, у частині, що стосується регламентації діяльності юридичних осіб, відносин власності тощо. Разом з тим цивільний кодекс звертає недостатньо уваги на врегулювання відносин, таких як товарні біржі.

Метою статті є подальше дослідження правосуб'єктності, правоздатності, дієздатності, місце знаходженні, представництва.

Проблеми, які пов'язані з правосуб'єктністю товарної біржі, досліджували такі вчені: В. Д. Фролов, І. В. Ізюмов, Є. О. Харитонов, А. В. Кирилін, І. В. Фатєєва, Ч. Н. Азімов.

При розгляді загальних положень правосуб'єктності юридичної особи здається доцільним слідувати запропонованій у літературі її характеристиці з тих позицій, що правосуб'єктність юридичної особи є поняттям об'єднуючим, яке охоплює і правоздатність, і дієздатність. Разом із тим це узагальнююче поняття з урахуванням змісту правосуб'єктності може бути диференційоване на окремі елементи.

Відповідно до такого підходу деякі правознавці пропонують розрізняти такі елементи правосуб'єктності юридичної особи, як: 1) правочиноздатність — здатність здійснювати правочини; 2) деліктоздатність — здатність нести відповідальність за правопорушення;

3) трансдієздатність — здатність бути представником або, у свою чергу, обирати собі представника і бути тим, кого представляють; 4) бізнесдієздатність — здатність займатися підприємницькою діяльністю юридичної особи [5].

Інші автори дещо звужують і уточнюють наведений перелік, включаючи до нього лише правочиноздатність, деліктоздатність та бізнесздатність [4].

Разом із тим дехто із правознавців критично оцінює розрізнення елементів правосуб'єктності юридичної особи, вказуючи, що це є не виправдане з практичного погляду.

Проте на користь диференціації правосуб'єктності юридичної особи свідчить та обставина, що залежно від сутності та призначення різних юридичних осіб відрізняється і перелік елементів їхньої правосуб'єктності.

Зокрема, зазначене безпосередньо стосується й товарної біржі, оскільки із прямої вказівки ч. 3 ст. 1 Закону про товарну біржу стосовно того, що товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку, випливає, що до її правосуб'єктності не входить бізнесздатність. Таким чином, поняттям правосуб'єктності товарної біржі охоплюється лише її здатність вчиняти правомірні дії, спрямовані на встановлення цивільних прав і обов'язків (але без мети отримання прибутку) і здатність самостійно відповідати за завдану іншим учасникам цивільних відносин шкоду.

Відповідно до положень ст. 84 ЦК України товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені

лише як господарські товариства або виробничі кооперативи [2].

Натомість, непідприємницькі організації можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК України). Як впливає з тексту цієї статті Цивільного кодексу, така діяльність допускається за двох умов: 1) якщо вона не заборонена законом для даної юридичної особи або для даного виду юридичних осіб; 2) якщо ця діяльність відповідає меті, для якої була створена юридична особа, та сприяє її досягненню.

З наведених положень ЦК України випливає, що товарні біржі належать до юридичних осіб, які взагалі не мають бізнесздатності або наділяються нею у вигляді винятку. Зокрема, зі змісту ст. 1 Закону про товарну біржу випливає, що товарна біржа має метою надання послуг щодо укладення біржових угод, з'ясування товарних цін, попиту й пропозицій на товари, впорядкування і полегшення товарообігу та пов'язаних з ним операцій. При цьому в ч. 3 ст. 1 згаданого Закону міститься категорична заборона для товарної біржі займатися комерційним посередництвом як видом діяльності. Так само категоричною є вказівка стосовно того, то товарна біржа не може мати своєю статутною метою одержання прибутку. Варто відзначити, що ця думка, ще більш чітко проведена в проекті Закону про товарну біржу (тираж 17 вересня 2008 р.), у ч. 1 ст. 1 якого вказується, що товарна біржа є непідприємницьким товариством, а у ч. 3 цієї ж статті підкреслюється, що товарна біржа не займається комерційним посередництвом, не має на меті одержання прибутку і не може бути стороною біржових договорів.

Разом із тим ст. 1 Закону про товарну біржу не містить такого самого конкретного положення стосовно того, чи може товарна біржа займатися діяльністю, яка не є комерційним посередництвом, а також отримувати прибуток, не ставлячи перед собою таку мету спеціально.

Щоб з'ясувати можливість вчинення нею таких дій, доцільно звернутися до питання про обсяг такого елемента правосуб'єктності товарної біржі, як правочиноздатність.

Як зазначалося, правочиноздатність юридичної особи полягає у її здатності вчиняти правочини, тобто у можливості для неї здійснювати правомірні дії, спрямовані на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних прав і обов'язків (з бажаними для цієї особи юридичними наслідками).

При цьому називають такі характерні риси правочиноздатності організації:

1) юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ст. 91 ЦК України);

2) окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, юридична особа може здійснювати після одержання нею ліцензії (ч. 3 ст. 91 ЦК України);

3) вчинення окремих видів правочинів у галузі підприємницької діяльності обмежується наявністю у юридичної особи відповідної бізнесздатності, яку в повному обсязі мають лише підприємницькі товариства (ст. 86 ЦК України) [4].

Таким чином, правочиноздатність юридичної особи, як елемент правосуб'єктності останньої, є не всеохоплюючою, універсальною, а такою, що вже за самою своєю сутністю обмежена законодавством.

Крім того, можливість обмеження правочиноздатності юридичних осіб, а отже і їхнього статуту та інших засновницьких документів, які визначають мету та коло діяльності юридичної особи.

Що стосується обов'язків товарної біржі, передбачених у ст. 4 Закону про товарну біржу, то вони, будучи сформульованими «від зворотного», фактично є своєрідним віддзеркаленням її прав. На доказ слушності такого висновку наведемо текст згаданої норми. Зокрема, згадана норма Закону про товарну біржу встановлює, що товарна біржа

забезпечує: створення умов для проведення біржової торгівлі; регулювання біржових операцій; регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі; надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг; збір, обробку і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку.

По-перше, відповідно до положень ст. ст. 3 та 11 ЦК України товарна біржа, як кожен учасник цивільних відносин, може мати цивільні права і уклади цивільні договори, крім тих, щодо яких встановлені обмеження взагалі для всіх або для даного виду учасників цивільних відносин. (Таким спеціальним обмеженням, що стосується саме товарної біржі, є згадувана вище заборона для неї, яка міститься у ст. 1 Закону про товарну біржу, займатися комерційним посередництвом, укласти договори з метою одержання прибутку. До того ж встановлення додаткового обмеження передбачається ч. 3 ст. 1 проекту ст. 3 Закону про товарну біржу, де вказується, що товарна біржа не може бути стороною біржових договорів.

Зокрема, виправданим здається вважати, що товарна біржа, так само як практично кожна юридична особа, може мати загальну цивільну правосуб'єктність. Це не означає, що біржа може вчиняти від свого власного імені торгові правочини, займатися посередницькою діяльністю тощо. Але, як слушно зазначають вітчизняні дослідники, товарна біржа, безумовно, має право набувати для себе майно, орендувати приміщення, укладати інші договори, спрямовані на забезпечення її життєдіяльності тощо, оскільки інший підхід до вирішення цього питання означав би фактичне її знищення, позбавлення можливості займатися основною, статутною діяльністю [6].

Разом і тим у сфері власне біржової діяльності товарна біржа може мати лише спеціальну цивільну правосуб'єктність, зміст якої обмежений заборонами укласти підприємницькі договори (договори, спрямовані на отримання прибутку),

зокрема договори, пов'язані з комерційним посередництвом, та біржові угоди.

Якщо право товарної біржі укладати звичайні цивільні договори, спрямовані на забезпечення її життєдіяльності як юридичної особи, може бути передбачене статутом біржі, то можливість укласти згадані вище договори, спрямовані на отримання прибутку, за своєю сутністю є протизаконною, а отже і протистатутною, оскільки статут товарної біржі (як кожної юридичної особи) не може суперечити положенням законодавства.

У кожному разі і загальна, і спеціальна цивільна правосуб'єктність товарної біржі, як і будь-якої юридичної особи, може бути реалізована лише за допомогою спеціального правового механізму, певної організаційної структури, функціонування якої необхідне для участі біржі у цивільних правовідносинах.

Згідно зі ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Крім того, відповідно до частини другої цієї статті, у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків, а також здійснювати їх через своїх учасників. Як слушно зазначають деякі правознавці, у цьому випадку здійснення правочиноздатності юридичної особи наближається до представництва за законом. Однак, оскільки чинним законодавством така можливість реалізації цивільної правосуб'єктності товарної біржі не передбачена, слід визнати, що цього виду юридичних осіб ч. 2 ст. 92 ЦК України не стосується.

Відкинувши можливість визнання органів управління товариства першого рівня тими її органами, котрі можуть здійснювати її цивільну правосуб'єктність, в тому числі реалізувати правочиноздатність останньої, спробуємо встановити, чи достатньо коректним є визнання таким «органом юридичної особи» її виконавчого органу.

Для цього звернемося до положень ст. 99 ЦК України, котра передбачає,

що загальні збори товариства своїм рішенням створюють виконавчий орган та встановлюють його компетенцію і склад. При цьому ч. 2 цієї статті встановлює, що виконавчий орган товариства може складатися з однієї або кількох осіб.

Отже, реалізуючи функцію управління вищого органу товариства, загальні збори своїм рішенням створюють виконавчий орган товариства, загальні збори своїм рішенням створюють виконавчий орган товариства, встановлюють його компетенцію і склад. При цьому слід враховувати, що компетенція виконавчого органу як органу управління товариства відповідно до ст. 88 ЦК має бути зазначена в установчих документах товариства.

Виконавчі органи товариства можуть складатися з однієї особи і мати назву «одноосібний орган» (наприклад, директор). Якщо до складу виконавчого органу товариства входить кілька осіб, то такий орган є колегіальним (наприклад, дирекція). Як правило, кількість членів колегіального виконавчого органу товариства непарна, що може полегшити процедуру прийняття рішення з деяких питань. Хоча, з іншого боку, кодекс не встановлює жодних умов щодо кількості членів цього органу, а слова «кілька осіб» можна розуміти як дві і більше особи [7].

Загальні положення стосовно органів юридичної особи (котрі іменуються в нормах ЦК України «органами управління») знайшли розвиток й підтвердження стосовно окремих видів товариства.

У зв'язку з цим доцільно розглянути, як у Цивільному кодексі врегульовані питання управління акціонерним товариством, у формі якого створюється і діє товарна біржа.

Згідно зі ст. 159 ЦК України вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів, до виключної компетенції яких, зокрема, належить обрання членів наглядової ради, а також утворення і відкликання виконавчого та інших органів товариства.

Виконавчим органом акціонерного товариства, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, є правління або інший орган, визначений статутом.

Цей виконавчий орган вирішує всі питання діяльності акціонерного товариства, крім тих, що віднесені до компетенції загальних зборів і наглядової ради товариства. Він є підзвітним загальним зборам акціонерів і наглядовій раді акціонерного товариства та організовує виконання їхніх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом (ст. 161 ЦК України).

Оскільки виконавчий орган акціонерного товариства може бути як одноособовим (директор, генеральний директор), так і колегіальним (правління, дирекція) [3], виникає питання, як саме такий колегіальний орган може здійснювати його правосуб'єктність. Як здається, слід погодитися з думкою, що повноваження конкретної посадової особи органу юридичної особи діяти від імені цієї організації можуть бути встановлені також і актом виконавчого органу юридичної особи, яким відбувається призначення представника в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 237 ЦК України [4].

Цивільна правосуб'єктність товарної біржі може бути також реалізована за допомогою представництва, котре в ст. 237 ЦК України визначається як правове відношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчиняти правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Представництво може виникати на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 237 ЦК України).

Згідно зі ст. 244 ЦК України представництво, що ґрунтується на договорі або на акті органу юридичної особи, може здійснюватися за довіреністю, котра є письмовим документом, що видається представнику особою, яку представляють, для представництва перед третіми особами.

У практичному сенсі важливим є визначення у довіреності обсягу повноважень представника, чим визначається його здатність вчиняти ті чи інші дії з

юридичними наслідками для особи, яка видала довіреність. Залежно від обсягу повноважень довіреності поділяються на:

1) довіреність для здійснення однієї дії (разова);

2) довіреність для здійснення однорідних дій протягом визначеного строку;

3) довіреність для здійснення різних дій протягом визначеного строку [1].

Специфікою спеціальної довіреності є те, що вона обмежує повноваження представника можливістю здійснення однорідних юридичних дій чи правочинів певного характеру. Прикладом довіреності, що видається для здійснення однорідних дій протягом визначеного строку, може бути довіреність. Загальна довіреність містить повноваження представника на здійснення різних дій, пов'язаних з управлінням майном довірителя протягом певного строку.

Довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи. Така довіреність може бути надана юридичною особою, яку представляють, безпосередньо контрагенту за договором, який планується укласти через представника.

Оскільки згідно з ч. 1 ст. 245 ЦК України форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин, виникає питання, чи стосується це положення випадків укладення представником від імені юридичної особи правочинів, котрі відповідно до вимог ст. 209 ЦК України мають вчинятися у письмовій формі з наступним нотаріальним посвідченням.

На нашу думку, це питання стосовно товарних бірж було б доцільно вирішити на користь спрощення форми видачі довіреності. Хоча ч. 1 ст. 245 ЦК України не передбачає винятків із загального правила залежно від суб'єктного складу відносин представництва, однак таке рішення слід з самої сутності даних відносин. Адже, якщо правочини, які потребують нотаріальної форми, можуть вчинятися органом (наприклад, директором правління) на підставі ста-

туту і службового посвідчення, то логічно буде надати тому самому директору права посвідчити довіреність для представника, який міг би укласти такий самий правочин.

Згідно з ч. 1 ст. 248 ЦК, довіреність припиняється внаслідок закінчення її терміну, а стосовно до разової довіреності — здійсненням дій представником, на які він уповноважений. Довіреність може припинитися також у будь-який момент у зв'язку із скасуванням її особою, яку представляють, або відмовою від неї представника (ст. 249). Припинення дії довіреності тягне припинення повноважень представника. Особа, що видала довіреність і згодом скасувала її, зобов'язана сповістити про скасування особу, якій довіреність видана, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була дана довіреність. Подібні дії, зокрема, повинні здійснити правонаступники реорганізованої юридичної особи у випадку припинення довіреності внаслідок припинення юридичної особи, від імені якої видана довіреність.

Підсумовуючи викладене про особливості цивільної правосуб'єктності товарної біржі та її здійснення, слід зазначити, що вони зумовлені необхідністю врахування тієї обставини, що товарна біржа має як загальну цивільну правосуб'єктність, виступаючи у низці цивільних відносин на тих самих засадах, що й кожна юридична особа, так і спеціальну (обмежену) цивільну правосуб'єктність у сфері власне біржової діяльності.

Ключові слова: товарна біржа, правосуб'єктність, правочиноздатність, бізнесздатність, обов'язки.

У статті розглянуті питання особливостей цивільної правосуб'єктності товарної біржі та її здійснення. Поняттям правосуб'єктності товарної біржі охоплюється лише її здатність вчиняти правомірні дії, спрямовані на встановлення цивільних прав і обов'язків (але без мети отримання прибутку) і здатність самотійно

відповідати за завдану іншим учасникам цивільних відносин шкоду.

В статті розглянуті питання особливостей гражданської правосуб'єктності товарної біржи і її здійснення. Поняттям правосуб'єктності товарної біржи охоплюється тільки її здатність совершати правомірні дії, направлені на установлення гражданських прав і обов'язностей (но без цілі отримання прибутку) і здатність самостійно відповідати за причинені іншим учасникам гражданських відносин шкоду.

The questions of civil legal features of commodity exchange and its implementation. The term legal commodity exchange covered only its ability to perform any lawful actions aimed at establishing civil rights and obligations (but without intent to profit) and the ability to respond for damage or other participants in civil relations damage.

Література

1. Азімов Ч. Н. Цивільне право України : підручник. Ч. 1 / Ч. Н. Азімов, М. М. Сибільвов, В. І. Борисова [та ін.] ; за ред. Ч. Н. Азімо-

ва, С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. — Х. : Право, 2000. — С. 174.

2. Кучеренко І. М. Види підприємницьких юридичних осіб за новими Цивільним та Господарським кодексами // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 2. — С. 20–22.

3. Спасибо-Фатєєва І. В. АТ з позицій теорій юридичних осіб // Проблема законності : респ. міжвідом. наук. зб. — 1999. — № 40. — С. 57–67.

4. Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Валерій Дмитрович Фролов. — О., 2004. — С. 208.

5. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. В. Старцев. — [2-ге вид., переробл. і допов.]. — К. : Істина, 2009. — С. 97.

6. Харитонова О. І. Організаційно-правові питання управління економікою і роль товарних бірж в умовах формування ринкових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олена Іванівна Харитонова. — О., 1995. — С. 111.

7. Цивільний кодекс України : коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. — Х. : Одіссей, 2003. — С. 67–68.

УДК 347.214.2(477)

Ю. Орзіх,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИНИКНЕННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ В УКРАЇНІ

Проблема визначення моменту переходу права власності на нерухоме майно за договором не є новою, і, на жаль, ця проблема, існуючи понад дві тисячі років, а можливо, і більше, не знайшла свого однозначного вирішення на законодавчому рівні. Залежно від часу,

суспільно-економічної формації, ступеня розвитку соціальних та економічних зв'язків регулювання відносин власності здійснювалося різним чином.

Лише у римському праві існувало декілька способів переведення прав на відповідне майно, які залежали, як від